

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและไม่สามารถแยกออกจากกันได้ มนุษย์กับวิวัฒนาการทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเริ่มขึ้นเมื่อกว่า 4 หมื่นปี วิถีชีวิตส่วนใหญ่หากินด้วยการล่าสัตว์และเก็บหาของป่า ต่อมาเริ่มรู้จักทำการเกษตรอย่างจริงจังเมื่อราว 1 หมื่นปีมานี้เอง และได้ลงมือปฏิบัติการเกษตรตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวร มีประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างเด่นชัดและด้วยอำนาจในการสร้างสรรค์และการทำลาย มนุษย์ค่อยๆ เปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากการใช้แรงงานตนเองมาเป็นการใช้แรงงานสัตว์ช่วย ครั้นเมื่อเริ่มยุคอุตสาหกรรมมนุษย์รู้จักใช้เครื่องจักรกลและเครื่องมือทำงานด้วยพลังงานจากเชื้อเพลิง ซากดึกดำบรรพ์ ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ได้ด้วยการสนับสนุนจากโลกธรรมชาติในนิเวศวิทยา (Life support environment) และในปลายทศวรรษที่ 20 มนุษยชาติต้องเผชิญกับวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อม (Environment crisis) ที่มีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ หรือระดับโลกก็ตาม (ดำรง ฐานดี, 2537)

จึงทำให้เกิดแนวทางในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 1-6 (พ.ศ. 2504-2534) ในระยะแรกมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่โดยมิได้กล่าวถึงนโยบายด้านการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ต่อมาในทศวรรษได้มองเห็นว่าการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ในการพัฒนาอย่างมากนำความทรุดโทรมมาสู่ระบบนิเวศอย่างร้ายแรง และเริ่มมีการกล่าวถึงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และคุ้มครองธรรมชาติในระดับพื้นที่เป็นหลัก โดยร่วมผสมผสานการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเข้ากับหน่วยงานพัฒนาหลายสาขา เพื่อวางนโยบายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบ มีการเสนอปัญหาอย่างละเอียดโดยอาศัยความร่วมมือของหน่วยงานราชการทุกระดับ และสนับสนุนให้ประชาชนและองค์กรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา การบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แต่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2534-2539) แนวทางการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติใช้แนวทางการผสมผสานเป็นฐานในการกำหนดแนวทางใหม่ ซึ่งนักวางแผนและนักนโยบายพัฒนาถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการพัฒนา แต่โดยส่วนรวมแล้วก็ยังไม่มีความชัดเจน

เกี่ยวกับความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การคุ้มครอง สิ่งแวดล้อมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับนโยบายสิ่งแวดล้อม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535) จึงสามารถ กล่าวได้ว่ามนุษย์และสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากมนุษย์เป็นต้นเหตุของปัญหา สิ่งแวดล้อม เพราะสาเหตุทั่วไปของปัญหาสิ่งแวดล้อม คือ การเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัว ของเมือง อุตสาหกรรม การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างไม่เหมาะสม และการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่รู้คุณค่า

การนำเอาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยว เป็นลักษณะหนึ่งของการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นในการเรียนรู้และสัมผัสกับระบบนิเวศเป็นหลักและเน้น การส่งเสริมเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นสินค้า ทางการท่องเที่ยว สถานการณ์ทางการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ เนื่องมาจากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นยังทำให้เกิดความต้องการในการเดินทางมากขึ้น ประกอบกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ที่ดีขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่หลังสงครามโลก ทำให้ประชาชนมีเวลาว่างและรายได้มากขึ้น จึงทำให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวทั้งภายในและระหว่าง ประเทศที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ การพัฒนาด้านเทคโนโลยีที่มีความทันสมัยทำให้เกิดความ สะดวกแก่นักท่องเที่ยว ทั้งการเดินทาง การติดต่อสื่อสาร การให้ความปลอดภัยการเดินทาง ท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ทำให้เพิ่มความมั่นใจแก่นักท่องเที่ยว เพราะแหล่งท่องเที่ยวใดที่ไม่มี ความปลอดภัยย่อมไม่เป็นที่นิยมหรือไม่สามารถพัฒนาให้เติบโตได้ องค์กรท่องเที่ยวโลก หรือ WTO (World Tourism Organization) ได้พยากรณ์ว่า ในปี ค.ศ. 2020 จะมีนักท่องเที่ยวระหว่าง ประเทศ จำนวนถึง 1,600 ล้านคน รวมถึงการประเมินว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจทั้งในประเทศ กำลังพัฒนาและประเทศอุตสาหกรรม จะส่งผลให้ทั่วโลกมีผลิตภัณฑ์มวลรวมทั่วโลกเพิ่มขึ้น เป็นสองเท่าจากโลกปัจจุบันเป็นจำนวน 56 ล้านเหรียญสหรัฐฯ ทำให้เกิดการกระจายรายได้ให้แก่ ประชากรทั่วโลก ซึ่งส่งผลถึงการเกิดรายได้จากการท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่เพิ่มขึ้นอย่าง มหาศาล (วไลลักษณ์ น้อยพยัคฆ์, 2542) โดยเฉพาะในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา องค์กรท่องเที่ยวโลกได้ ประมาณว่าในปี ค.ศ. 2001 จะมีนักท่องเที่ยวนานาชาติ 664 ล้านคน และ 937 ล้านคนในปี ค.ศ. 2010 การท่องเที่ยวจะขยายตัวสูงสุดในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกถึงร้อยละ 14 (สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนา ประเทศไทย, 2540) การท่องเที่ยวจึงเป็นอีกธุรกิจหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาประเทศใน ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวดังกล่าวจะส่งผลดีต่อ ประเทศ แต่ในทางกลับกันก็ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจซึ่งเกิดจากการกระจายรายได้สู่เจ้าของ พื้นที่น้อยมาก เนื่องจากขาดความยุติธรรมในการสร้างกลไกทางการกระจายรายได้ ซึ่งโดยส่วน

ใหญ่แล้วการกระจายกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มธุรกิจการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ คนในพื้นที่โดยเฉพาะในชนบทไม่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวของตน (เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, 2528) สิ่งแวดล้อมได้เกิดผลกระทบด้านลบ การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ทำให้อัฒนะความเป็นธรรมชาติของพื้นที่หมดไป อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่พื้นที่เพราะขาดการคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ (ขวัญสรวย อดิโพธิ, 2538) ลักษณะทางธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เช่น การทิ้งขยะของเสียลงในแหล่งน้ำ การสร้างปัญหาต่อมลภาวะทางอากาศ เพราะในแหล่งท่องเที่ยวที่มีจำนวนยานยนต์หนาแน่น ทำให้มีการปล่อยควันเสีย การสูญเสียพืชพรรณจากการเข้าไปปลูกสิ่งก่อสร้างในป่า การเผาทำลายป่าไม้ หรือแม้แต่การทำลายพื้นที่เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว สัตว์ป่าถูกรบกวนและลดจำนวนลงจากการบุกรุกป่าไม้เป็นที่อยู่อาศัย เนื่องมาจากการขาดความรู้ที่ถูกต้องแก่นักท่องเที่ยวในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยว (ปฐิติ อากมานนท์ มอนซอน และคณะ, 2535)

ประเทศไทยได้นำรูปแบบการท่องเที่ยวแบบกระแสหลัก (Conventional Tourism) ซึ่งมุ่งเน้นความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเป็นหลักเพื่อมุ่งส่งเสริมเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยว ส่งผลให้ภาพพจน์ของการท่องเที่ยวภายในประเทศดุดอยลง ต่อมาเมื่อกระแสการพัฒนาอย่างยั่งยืนในระดับโลกที่ถูกกล่าวถึงและได้รับความสนใจอย่างล้นหลามได้มีส่วนผลักดันให้รัฐบาลไทยหันมาพิจารณาถึงทางเลือกใหม่ในการจัดการท่องเที่ยวที่จะสามารถพัฒนาการท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม

นอกจากนี้ประเทศไทยนับว่าเป็นประเทศแรก ๆ ในภูมิภาคที่ได้รับริเริ่มโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการ และในฐานะสมาชิกของกลุ่มประเทศอาเซียนประเทศไทยจึงสามารถเสนอบริการที่รวมแหล่งท่องเที่ยวของสมาชิกในกลุ่ม หรือมีการร่วมกันส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อผลประโยชน์ที่ได้รับร่วมกัน เมื่อเกิดกระแสตื่นตัวด้านการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ประกอบกับปัจจุบันนักท่องเที่ยวมีความชื่นชอบในการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อแสวงหาความรู้ ประสบการณ์และทำความเข้าใจในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นจุดหมายปลายทางเพิ่มมากขึ้น โดยมีความประสงค์ที่จะสร้างความคุ้นเคยกับประชาชนในท้องถิ่นหรือมีความนิยมในการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อศึกษามากกว่าในอดีต

จากการประชุมสุดยอดด้านสิ่งแวดล้อมโลก (Earth Summit) ณ กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ที่มุ่งเน้นความสนใจของทั่วโลกสู่ประเด็นเรื่องการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมได้ก่อให้เกิดกระแสที่สำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว 3 ประการ คือ กระแสความต้องการของชาวโลกให้เกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว กระแส

ความต้องการของนักท่องเที่ยวให้เกิดการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว และกระแสดความต้องการของชุมชนท้องถิ่นให้เกิด การมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว จากกระแสหลักทั้ง 3 นี้ ก่อให้เกิดการประยุกต์รูปแบบการท่องเที่ยวขึ้นมาได้หลากหลายรูปแบบ แต่รูปแบบการท่องเที่ยวที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดก็คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญอยู่ 4 ประการ คือ การใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวและการให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม (นครินทร์ ชัยแก้ว, 2545) ปัจจุบันการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ถูกนำมาพิจารณาและผลักดันให้เกิดนโยบายและแนวทางการจัดการที่เป็นจริงเป็นจัง โดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกๆ ฝ่าย เห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) ได้มุ่งเน้นในด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูและรักษาสภาพแวดล้อมชุมชน คือ มุ่งฟื้นฟูและรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและแหล่งศิลปกรรม โบราณคดี เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญต่อการพิจารณาสมรรถนะในการรองรับของระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนป้องกันมิให้วัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว ให้หน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องร่วมกันกำหนดแนวทางบริหารจัดการที่เหมาะสมกับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว กำหนดเขตอนุรักษ์และเขตพัฒนาสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมให้ชัดเจน ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดและควบคุมการก่อสร้างอำนวยความสะดวกที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม และสามารถจัดเก็บรายได้เพื่อใช้ในการฟื้นฟูอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น รวมทั้งมุ่งอนุรักษ์ฟื้นฟูและสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น

เมื่อมีการท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนย่อมก่อให้เกิดผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ฉะนั้นการพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องคำนึงถึงการให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพราะเป็นผู้ทราบถึงปัญหา ความต้องการ และได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว อีกทั้งเป็นการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในการจัดการการท่องเที่ยวของตนเอง นอกจากนี้ชุมชนท้องถิ่นยังมีความรักความผูกพันกับทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเอง การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวย่อมทำให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความรู้สึกในการเป็นเจ้าของ ห่วงเห่น เห็นคุณค่าของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ยังผลให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเอง (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548) แต่ในการพัฒนาการท่องเที่ยวนั้นย่อมหลีกเลี่ยงที่จะเกิดปัญหาและอุปสรรคจากการมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ได้ เนื่องจากคนในชุมชนมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน

ออกไปตามสถานะและวุฒิภาวะที่เป็นอยู่ ดังนั้นการพูดคุยปรึกษาหารือและทำความเข้าใจ การแลกเปลี่ยนวิสัยทัศน์และความรู้ความเข้าใจต่อกันเป็นสิ่งที่ละเอียดไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชนมีความเข้าใจ ที่ตรงกัน สามารถร่วมมือกันในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนไปพร้อม ๆ กับการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเปรียบเสมือนกิจกรรมหนึ่งของการใช้ประโยชน์จากป่า เป็นกิจกรรมที่กำลังได้รับความนิยมอย่างสูง มีการผนวกการท่องเที่ยวเข้ากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษาให้ความรู้และการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นความเป็นไปได้สูงในการให้ประชาชนท้องถิ่นร่วมบริหารจัดการทรัพยากรของตนเอง ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์ (รณกร ศิริกานนท์, 2541) แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทยมีอยู่มากมายทั้งภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคตะวันออกและภาคตะวันตก ในแต่ละภาคแต่ละจังหวัดจะมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะแตกต่างกัน และมีศักยภาพเพียงพอในการรองรับนักท่องเที่ยวที่ชื่นชอบเดินทางท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ อาทิเช่น ทางภาคใต้ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ติดกับทะเล จึงเหมาะแก่การท่องเที่ยวบริเวณชายหาด ท้องทะเล และตามเกาะต่างๆ นอกจากนี้ยังมีโบราณสถาน ประเพณี วิถีชาวบ้าน ศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของคนทางภาคใต้ ส่วนภาคเหนือมีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าเขา มีแหล่งต้นน้ำสำคัญๆ ของประเทศหลายแห่ง มีแหล่งท่องเที่ยวที่เหมาะสมต่อการเที่ยวชมธรรมชาติมากมาย ทั้งที่เป็นโบราณสถาน ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม วิถีชาวบ้าน รวมทั้งวัฒนธรรมชาวเขาในแต่ละชนเผ่าที่มีความโดดเด่นแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูหนาวจะมีอากาศหนาวเย็นกว่าภาคอื่นๆ ทำให้การเดินทางท่องเที่ยวเป็นไปอย่างครึกครื้น

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในกิจกรรมหรือโครงการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรให้ความสำคัญกับบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น การท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะมีแรงผลักดันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หากกิจกรรมนั้นๆ อำนาจผลกำไรให้กับประชาชนในท้องถิ่น นอกจากนั้น คณะกรรมการของท้องถิ่นจะเป็นผู้ที่สามารถดำเนินการในการควบคุมการเจริญเติบโตและพัฒนาการของท้องถิ่นตนเอง การศึกษาครั้งนี้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งอาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติในชุมชน

ชุมชนบ้านปางถ้ำตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นมาในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยได้ร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่ายทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน และการจัดการ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมามีประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง มีการจัดการสิ่งแวดล้อมให้อื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในขณะที่สิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรในชุมชนยังคงอยู่ แต่ในทางปฏิบัติมักเกิดผลกระทบในทางลบต่อสิ่งแวดล้อมไม่มากนักน้อย ชุมชนบ้านปางถ้ำมีศักยภาพสูงทางด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน เนื่องจากมีพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ที่คาบเกี่ยวกับเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวงเชียงราย ครอบคลุมท้องที่อำเภอแม่สรวย อำเภอพาน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง อำเภอแม่ใจ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เป็นอุทยานแห่งชาติที่ได้ยกฐานะมาจากวนอุทยานน้ำตกจำปาทอง วนอุทยานน้ำตกผาเกล็ดนาค วนอุทยานน้ำตกปูแกง และวนอุทยานน้ำตกวังแก้วรวม 4 แห่ง ที่มีพื้นที่ติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน มีสภาพธรรมชาติและมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสวยงามมากแห่งหนึ่งของภาคเหนือ มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 1,170 ตารางกิโลเมตร หรือ 731,250 ไร่ น้ำตกวังแก้วอยู่ในท้องที่อำเภอวังเหนือ เป็นน้ำตกที่สวยงามมากแห่งหนึ่งของอุทยานแห่งชาติดอยหลวงเชียงราย เพราะเป็นน้ำตกที่เกิดจากการทับถมของหินปูนที่ปนมากับน้ำ มีชั้นของน้ำตกถึงประมาณ 110 ชั้น น้ำตกมีความสวยงามเพราะมีน้ำไหลตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังมีสถานที่ที่น่าสนใจและเป็นจุดเด่นของอุทยาน นั่นก็คือ ดอยหนอก ดอยหนอกเป็นภูเขาหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวงเชียงราย มีพระธาตุดอยหนอกเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญของคนในชุมชน ด้านทิศตะวันตกติดกับเขตจังหวัดพะเยา ด้านทิศตะวันตกติดกับจังหวัดลำปาง ลักษณะคล้ายหนอกวัวขนาดใหญ่ และยังคงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแมกไม้มานานานพันธุจนถึงได้วยยังมีสภาพธรรมชาติที่บริสุทธิ์ จุดเริ่มต้นที่ใกล้ที่สุดในการขึ้นไปเที่ยวชมดอยหนอกคือขึ้นทางชุมชนบ้านปางถ้ำ ระยะทางประมาณ 6 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 3 ชั่วโมง ทักษะสภาพบนดอยหนอกสวยงามสามารถมองเห็นกว๊านพะเยาทางด้านทิศตะวันออก และทัศนียภาพของอำเภอวังเหนือ และอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงรายทางทิศตะวันตก ก่อนขึ้นดอยหนอกนักท่องเที่ยวได้แวะสักการะพระพุทธรูปแกะสลักหินบนหน้าผาสูงบริเวณหน้าถ้ำบ้านปางถ้ำ และพบเจอน้ำน้อยใหญ่ อีกประมาณ 5 ถ้ำ ตลอดสองข้างทางระหว่างเดินขึ้นสู่ดอยหนอกจะได้สัมผัสน้ำตกเล็กๆ ที่สวยงามตลอดเส้นทางและก็ยังมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้พื้นถิ่นนานาพันธุ์ให้ได้ชม ช่วงที่นำไปสัมผัสบรรยากาศบนดอยหนอกมากที่สุดคือช่วงหน้าหนาวราว ๆ เดือนพฤศจิกายน- มกราคม ของทุกปี

ชุมชนบ้านปางถ้ำได้เปิดให้บริการแก่นักท่องเที่ยวมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 มีหัวหน้าชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบจัดการผลประโยชน์และจัดทำรายการท่องเที่ยวให้แก่ลูกบ้าน โดยใช้วิธีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในบทบาทของมัคคุเทศก์ท้องถิ่นผู้ให้ความรู้เรื่องพืชพันธุ์เฉพาะถิ่น ประวัติความเป็นมาของสถานที่ท่องเที่ยวและประวัติความเป็นมาของชุมชน

และทำหน้าที่นำทางสู่ออดคอยนอก ถ้าบ้านปงถ้ำ และสถานที่ท่องเที่ยวใกล้เคียง มีกลุ่มแม่บ้านของชุมชนให้บริการจำหน่ายสินค้าอุปโภค สินค้าบริโภค และสินค้าหัตถกรรมจากกลุ่มแม่บ้านบ้านปงถ้ำ โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลวังทองและกลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ความสมัครสมานร่วมมือร่วมใจกันของผู้คนในชุมชนมีความสำคัญที่ทำให้เกิดกิจกรรมในชุมชน ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านปงถ้ำเป็นจุดขึ้นคอยนอกที่มีระยะทางใกล้ที่สุดเพียง 6 กิโลเมตร แต่ทว่ายังเป็นพื้นที่ที่นักท่องเที่ยวส่วนน้อยรู้จัก เนื่องจากที่ตั้งของชุมชนอยู่ในเส้นทางที่เป็นทางผ่านและอยู่คนละฝั่งเขาของที่ศูนย์อำนวยการอุทยานแห่งชาติคอยหลวงเชิงทราย อีกทั้งยังไม่ได้รับการประชาสัมพันธ์อย่างเป็นทางการเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักในเส้นทางนี้ แต่ยังมีนักท่องเที่ยวที่รับทราบข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนจากการบอกต่อ และชื่นชอบเส้นทางแปลกใหม่เดินทางมาท่องเที่ยว โดยเฉพาะในช่วงเดือนพฤศจิกายน-เดือนมกราคม จะมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวมากกว่าปกติ เพราะเป็นช่วงที่มีสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็น มีวิวทิวทัศน์ที่สวยงามสามารถมองเห็นทะเลหมอกได้ อีกทั้งพืชพันธุ์ธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การแสวงหาความรู้และประสบการณ์ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เข้ามาท่องเที่ยวภายในชุมชนจะเป็นนักท่องเที่ยวที่มาเป็นกลุ่มคณะ แม้ว่าชุมชนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แต่ด้วยความไม่สม่ำเสมอของนักท่องเที่ยวจึงทำให้การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนบ้านปงถ้ำขาดความต่อเนื่อง ยิ่งหากประจวบเหมาะกับการหยุดพักของชุมชนด้วยแล้วก็ยากที่จะหาคนมาทำหน้าที่ในส่วนต่างๆ บางครั้งนักท่องเที่ยวเดินทางมาโดยไม่มีการติดต่อกับอุทยานหรือทางชุมชนล่วงหน้า จึงทำให้พลาดโอกาสที่จะพบเห็นและชื่นชมความสวยงามในแหล่งท่องเที่ยวหลายๆ แห่ง และยังทำให้ชุมชนขาดรายได้ที่พึงได้อีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนบ้านปงถ้ำ ว่าแต่ละด้านมีการจัดการอย่างไรในด้านพื้นที่ ด้านการจัดการด้านกิจกรรม และด้านองค์กร ประเด็นต่อมาผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมามีได้ทำให้เกิดความสำเร็จและอุปสรรคในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การปฏิบัติงาน การประเมินผลการทำงาน และการรับผลประโยชน์อย่างไรบ้าง เพื่อให้ทราบถึงการบรรลุวัตถุประสงค์และปัญหาในแต่ละขั้นตอนของการมีส่วนร่วม นั้นๆ ผลการศึกษา นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความสำเร็จและจุดบกพร่องจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในชุมชนเพื่อนำไปปรับปรุงรูปแบบการมีส่วนร่วมนั้นไปสู่ความยั่งยืนแล้ว ยังเป็นการเสริมสร้างความเข้าใจและความสำคัญในการมีส่วนร่วมในชุมชนอีกด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1.2.1 เพื่อวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน

1.2.2 เพื่อศึกษาความสำเร็จและอุปสรรคจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ศึกษาที่หมู่บ้านปงถ้ำ ตำบลวังทอง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง มีเนื้อที่ประมาณ 94.22 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่บนถนนสายวังเหนือ - พะเยา บ้านปงถ้ำเป็นหมู่บ้านที่มีทรัพยากรทางด้านการท่องเที่ยวที่หลากหลายทั้งทางด้านธรรมชาติและวัฒนธรรม ถือเป็นพื้นที่ที่มีความบริสุทธิ์ของทรัพยากรมากเพราะระบบนิเวศยังไม่ถูกทำลาย เช่น การมีพืชพันธุ์เฉพาะถิ่นที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ มีสถานที่ท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและที่สร้างขึ้นเองหลายแห่ง เช่น ถ้ำบ้านปงถ้ำ ดอยหนอก และพระธาตุดอยหนอก มีประเพณีท้องถิ่นหลากหลายที่ยังคงมีให้เห็นกันในปัจจุบัน เช่น ประเพณีสักการะพระธาตุดอยหนอก ประเพณีตานก๋วยสลาก อีกทั้งยังมีสถานที่ท่องเที่ยวใกล้เคียงที่น่าสนใจซึ่งได้แก่ น้ำตกวังแก้ว น้ำตกธารทอง และวัดร้างสันกำแพง ซึ่งเป็นสถานที่ที่ได้รับความสนใจในการฟื้นฟูและกำลังได้รับความนิยมเป็นที่แวะพักริมทางของนักท่องเที่ยวและผู้เดินทางสัญจรไปมา อีกทั้งคนในชุมชนท้องถิ่นยังมี ส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้บริการนำเที่ยวเดินขึ้นพระธาตุดอยหนอกพร้อมกับการเดินป่าศึกษาธรรมชาติ มีร้านค้าชุมชนให้บริการจำหน่ายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว โดยได้รับการสนับสนุนและให้ความร่วมมือจากหลายหน่วยงานทั้งในและนอกชุมชน ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้ทำให้ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาดังกล่าว

1.3.2 ขอบเขตประชากร

การศึกษาในครั้งนี้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และกลุ่มประชากรในท้องถิ่น ดังนี้

1.3.2.1 กลุ่มผู้นำชุมชน ประกอบด้วย

- กำนัน ตำบลวังทอง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง
- ผู้ใหญ่บ้านชุมชนบ้านปงถ้ำ
- เจ้าอาวาสวัดบ้านปงถ้ำ

1.3.2.2 กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

- นายกองค้การบริหารส่วนตำบลวังทอง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง
- ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านปงถ้ำ
- เจ้าหน้าที่ของอุทยานแห่งชาติดอยหลวงเชียงรายที่มีหน้าที่รับผิดชอบในส่วนพื้นที่อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

1.3.2.3 กลุ่มประชากรในท้องถิ่น ประกอบด้วย

- หัวหน้าครัวเรือนชุมชนบ้านปงถ้ำ ที่ได้จากการประชุมคัดเลือกและส่งตัวแทน ประมาณ 30 คน

1.3.3 ขอบเขตเนื้อหา

1.3.3.1 วิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมในแต่ละองค์ประกอบอย่างไรบ้าง โดยยึดหลักองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศผสานกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงทำให้สามารถวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนได้ 4 รูปแบบ ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- 2) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยว
- 3) การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น
- 4) การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.3.3.2 การศึกษาความสำเร็จและอุปสรรคจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน ศึกษาประโยชน์และอุปสรรคที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการเข้าร่วมบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบ้านปงถ้ำ ในด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรม และด้านองค์กร

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กระบวนการใช้สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นระบบ ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการใช้อย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีการปรับปรุงพัฒนา และเอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชนบ้านป่าและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้มากที่สุด

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวในชุมชนบ้านป่าอย่างมีความรับผิดชอบ ในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านป่า เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

1.5 ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1.5.1 เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยส่วนบุคคล บทบาทในสังคมของคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนบ้านป่า

1.5.2 แนวทางการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

1.5.3 ผลกระทบการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่งผลโดยตรงต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านป่า